

Kamarás István:

AZ ODAADÁS NEKTÁRJA (Magyar krisnások világváltása)

= *Liget*, 1998. 3. sz. 63-78. old.

1. A téma megszólít

Először a hetvenes évek végén elején Stockholm belvárosában találkoztam krisnásokkal. Kopaszok voltak (egyistenhitükre emlékeztető hajtincsüket nem vettem észre), narancssárga klepetust viseltek, s bár valamennyien európaiknak tüntek, számomra egzotikus, keletinek tűnő zenére táncoltak és énekeltek. "Táncoló dervisek vagy effélék", gondoltam, és elég hamar napirendre tértem felettük, hiszen nyugodtan besorolhattam őket azon tucatnyi furcsaság közé, amihez még csak hasonlókat sem láthattam akkor még Budapesten. Korántsem sem lehetetlen, hogy köztük volt az magyar disszidens fiatalember is, aki nem sokkal azután a magyarországi misszió egyik irányítója lesz, aki természetesen titokban és parókában lépi át a határt. Még tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy belvárosainkban is felbukkanjanak. A krisnásokkal való személyes találkozást egy református lelkésznek, Németh Gézának köszönhetem. Legendás figurája volt a rendszerváltás előtti földalatti keresztény mozgolódásnak. Azok közé tartozott, akit egyháza nem tudott vagy nem akart felvállalni, mert nem csupán a pártállamnak, hanem egyházának is kemény kritikusa volt. Miközben családját képügynökként tartotta fenn, Th. Wilder regényhősét utánozva „mennyei ügyekben utazott”: építette a keresztény egyházak közötti közeledést, drogos fiatalokat mentett, előbb erdélyi, majd onnan menekült magyarokat segített. Aztán hirtelen-váratlanul ő lett a haza szekta-ellenes kampány elindítója és - hamar bekövetkező haláláig - motorja. Átala is mozgatott konferenciákon halottam először a krisnásokról, akiket ő destruktív szektának minősített, megjelenésüket egy Európa- és magyarság-ellenes amerikai és liberális összeesküvés következményének tekintette. Agymosással, kiskorú gyerekek szüleiktől való elválasztásával, saját gyerekeik életidegen nevelésével, a nők elnyomásával és az európai kultúra elsorvasztásával vádolta őket. Ez időben született meg a krisnásokat is sújtó dicstelen parlamenti határozat a négy támogatásra nem méltó egyházzal, amely ellen magam is többször is ágáltam. Erre felfigyelve kértem meg a krisnások, nem írják-e róluk könyvet. Azt válaszoltam, csak olyan könyvet írják¹ róluk, mely alapos szociológiai-szociográfiai vizsgálat eredménye, tehát sem propagandára sem apológiára nem vállalkozom, bármennyire is támadják őket. Belementek, s ajtót nyitottak, s bármire kíváncsi voltam, megmutatták, megválaszolták. A kényes témák - akadtak ilyenek is - elől sem zárkóztak el, becsülettel megküzdöttek velem. Hogy minek köszönhető ez a feltűnően barátságos beállítódás? Annak is, hogy sokan a válaszadás, a vallomást tanúságtételnek és misszióknak fogták föl. Annak is, hogy jól tudták, hogy az előítéletek pergőtüzében a róluk szóró teljesen tárgyilagos tudósítás is az ő malmukra hajítja a vizet. És végül annak is, hogy munkatársaimmal együtt kedves, szolgálatkész, jó emberek közé kerültünk.²

¹ El is készült: Krisnások Magyarországon. Bp. Iskolakultúra, 1997.

² A kutatás *adatfelvételi és megfigyelési szakasza* 1995 őszétől 1997 tavaszáig tartott. 126-an töltötték ki kérdőíveket, 68 személlyel készült *életútinterjúval kombinált intenzív interjú* (közülük 30-cal kérdőíves interjú is készült). Munkatársaimmal a legfontosabb bázisok, a

2. Szekta vagy egy ősi vallás megújulási mozgalma?

A hinduizmusban a transzcendens Isten imádata számos formában történik: megjelenik a szent iratokban (Veda), a rituális jelekben, valamint a társadalmi és etikai viselkedésben (dharma). A Veda a kinyilatkoztatás, a dharma forrása. A Veda azonban nem egyetemes a hinduk között, egyes irányzatai (vallásai) elutasítják. A hinduizmus tehát nem krédón alapuló hit. A hindu lehet teista, panteista, ateista, kommunista és bármiben hihet. Ami végül is hinduvá teszi: *az, amit csinál, a rituális gyakorlat*. Radhakrishnan³ a keresztény vallást a hindu valláshoz képest a hit attitűdjével és fogalmisággal jellemzi, a hindu vallást⁴ pedig *élmény-központúnak* látja. A hindu gondolkodásban nem Isten létezése a központi kérdés, hanem embert formáló hatalma. A szertartás, a dogma és az autoritás az hinduizmusban másodlagos a *tudatos ön-felfedezés és az Istennel való kapcsolat* mellett. A hindu vallásban az Isten misztériuma fontosabb, mint az istenhit, így a tanult többet kockáztat, mint a tanulatlan. A hindu vallás lényegét jelentő önfelfedezés nem valamiféle intellektuális analízis, hanem valamiféle energia, a természet (és saját természete) fölötti uralom. A tudatosság pedig nem fogalmiság, hanem vágy és keresés. Isten igazi énünk, magyarázza Radhakrishnan, és Szent Pált idézi: „Én élek, de már Krisztus él bennem”. Rendeltetésünk önmagunk isten emberévé átforgalmazása, a lét egészével való lényegi azonosság elérése. A keresztény teológiában jártas olvasónak feltűnhet, hogy jó néhány mozzanat korántsem idegen a keresztény gondolkodástól, különösen annak misztikus irányzatától. Ezek az általános vonások aztán a hinduizmus különböző irányzataiban, így - hamarosan érzékelheti az olvasó - a Krisna-vallásban is más-más, olykor eléggé eltérő változatban szerepelnek.⁵

A *vasnavizmus* Visnut mindenhatónak, legfelsőbb irányítónak fogadja el, s a bhaktit, (a neki végzett, szeretetteljes, odaadó szolgálatot) a lelki megvalósítás eszközének tekinti.⁶ A vaisnavák mindig is a legliberálisabbak voltak az alacsonyabb

budapesti, pécsi, a szolnoki, az egi és a debreceni prédikáló központok, valamint a Somogyvamos határában épülő Krisna-völgy *életébe* pillanthattunk be 2-4 napos ott tartozódásunk alatt. *Megfigyelőként* részt vettünk néhány *krisnás rendezvényen* is (szekérfesztivál, bemutató programok, tudományos konferencia, templomavatás, krisnás esküvő). Három alkalommal kisebb csoportokban összesen 27 fő számára levetítettük a Stalker című Tarkovszkij-filmet, utána kérdőívet töltöttünk ki velük, majd csoportos beszélgetésre is sor került.² 33 fő töltötte ki a transzcendens élményeket érzékletesen megjelenítő költeményeket és az ezekhez kapcsolódó kérdéseket tartalmazó tesztlapot. 7 társadalmi csoportot képviselő összesen 168 kívülállóval töltöttünk egy kis kérdőívet, amellyel azt vizsgáltunk mit tudnak a védikus kultúráról, a hinduizmusról, a vasnavizmusról és a krisnásokról. Rajtuk kívül még tucatnyi, krisnás programok résztvevő kívülálló véleményét ismertük meg alaposabban, élménybeszámolóik alapján.

³ A hinduizmus és a kereszténység között talán legsikeresebben tolmácsoló jelentős hindu tudós

⁴ Itt a „hindu vallás” mint ideáltípus szerepel, mintegy a különböző hindu vallások legkisebb közös többszöröse.

⁵ RADHAKRISHNAN, Saverpalli: Eastern Religions and Western Thought. Delhi, Oxford University Press, 1939. 396 p.

⁶ Már a Rg-vedában világosa leírások találhatók Visnu kitüntetett szerepéről, s bár a vasnavizmus mai formája a védikus korszakban még kevésbé szembetűnő, de gyértelműen ide gyökerezik. Erre az időre a politeizmus a monoteizmussig fejlődött.

származásúakkal szemben.⁷ A vaisnavizmus tanításai India több ezer éves védikus szentírásain alapulnak.⁸

G. Flood ötféle vaisnava kultuszt különböztet meg, ezek egyike a főleg Bengálban, Orissában és Vrndavanában elterjedő) elterjedő *Gaudia vaisnavizmus*, a tehénpásztor Krisna kultusza, a talán legnépszerűbb kegyességi mozgalom a hinduizmusban. M. Weber az emocionalitás, a bensőségesség, az épületesség, a megbékélés, az otthon és család szükségletével jellemezhető közép és kispolgárság vallásosságát látja a Krisna-kultuszban, s a gyermek Dionüszoszról, Oziriszről és Krisztusról szóló épületes mítoszok mellé helyezi a gyermek Krisna kultuszát.⁹ Az alapító, a Krisna-inkarnációnak tekintett *Caitanya* tanításának középpontjában a *hívő és Krisna közötti szeretet-kapcsolat* áll.¹⁰ A kongregációs éneklés elterjedt volt a vaisnava tradícióban. A legtöbb szent írt énekeket. Caitanya vezette be a krisnások legfőbb imáját, mely így szól: Hare Krisna, Hare Krisna, Krisna Krisna, Hare Hare, Hare Rama, Hare Rama, Rama Rama, Hare Hare¹¹. A *Gaudia vaisnavák* az emberi élet célját és a lélek és Isten viszonyát leíró a Mahábhárata eposz részét képező Bhagavad-gitát tekintik Bibliájuknak. Tanításuk szerint az élőlény nem ez a mindig változó anyagi test, hanem transzcendentális, változatlan és örök lelki élőlény. A Védák hirdetik a lélekvándorlás tanát: az anyagi világban a parányi lelkek úgy cserélik a testeiket az idők folyamán, mint ahogyan a ruháinkat öltjük fel és vetjük le magunkról. Sok-sok születés és halál után jut el a lélek az emberi létformáig, mely magasabb rendű intelligenciája révén lehetőséget nyújt az Abszolút Igazság utáni kutatásra. A vallásos élet célja, hogy visszaállítsa az élőlény szeretetteljes kapcsolatát az Istenség Legfelsőbb Személyiségével, Krisnával. Az Isten iránti odaadó tettek viszont - az első helyen a *Hare Krisna* éneklésével - megsemmisítik a lelki életet gyakorló hívő előző tetteinek karmáit (visszahatásait) A lelki élet útján haladva így fokozatosan megszabadul az anyagi világ befolyásától és eléri a felszabadulást. Szabályozott, erkölcsös és erőszakmentes életmódjának köszönhetően halála pillanatában képes lesz Krisnára összpontosítani gondolatait, és így az Ő kegyéből visszajuthat eredeti otthonába, a lelki világba, az örök lét, a teljes tudás és a tökéletes boldogság birodalmába.

A *Gaudia vaisnavizmus* a 19. sz. közepére sokat veszített vitalitásából, mert nem volt megfelelő vezetője. *Bhaktivinoda Thakura* támasztotta fel¹², szellemi

⁷ TÓTH-SOMA László: A Gadia-vaisnava vedanta filozófia. Mayapura, Torchlight Publishing Company, 1996.

⁸ Maga a "véda" szó "tudást" jelent. Ezek a többszáz kötetből álló iratok a rájuk hagyatkozóak számára útmutatást adnak mindarra, amire az életben és az életen túl szükségük lehet: magyarázattal szolgálnak többek között a világ keletkezésére, az Univerzum felépítésére, a természet törvényeinek megértésére vonatkozóan, de tanácsokat adnak a helyes táplálkozást és a gyereknevelést illetően is.

⁹ WEBER, Max: Vallásszociológia. = Weber, M.: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Bp. Közgazdasági és Jogi K., 1992. 191-192. p.

¹⁰ Bár csak himnuszok maradtak Caitanya után, logikusan kidolgozott filozófiai és teológiai rendszere is volt, amit aztán a tanítványi láncolatban őt követők foglaltak írásba.

¹¹ *Hare* Isten Gyönyör-energiájára utal, *Krisna* a legvonzóbbat, *Rama* örök boldogságot jelent. Az ima így fordítható le: "Ó, Uram, ó Uram energiája, kérlek fogadj szolgálatodba!"

¹² Jómódú Caitanya családban született, keresztény iskolákban tanult, az angol nevelés egyik pionírja volt, jogász, kormánytisztviselő lett. Publikálni kezdte az lefejtett tradíciót (bengálira és angolra fordította a szanszkrit szövegeket), 100 könyvet publikált, folyóiratot alapított a Caitanya tanítás terjesztésére. diplomát épített Caitanya elfeledett szülőhelyén. Elutasította a kaszt-megkülönböztetéseket a hívők között, tiltakozott a megkülönböztető brahman viselet ellen.

örököse fia, *Bhaktisiddhanta Sarasvati* lett, őt követte az 1896-ban született A.C. *Bhaktivedanta Swami Prabhupada* a Krisna-mozgalomnak és annak egyházzá intézményesülő szervezetének, az *ISKCON-nak*¹³ alapítója.

Nem sokkal azután, hogy Prabhupada (1896-1977) az Egyesült Államokba érkezett az ISKCON az egyik legmarkánsabb új vallási mozgalommá vált. borotvált fejű, színes indai ruhába öltözött híveivel, akik táncolva énekelték Hare Krisna-kezdetű mantrájukat a nyugati világ nagyobb városainak utcáin. A hívőktől szigorúan aszketikus életet követelnek. Nem fogyaszthatnak húst, alkoholt, kábítószer, a házasság keretében történő gyereknemzésen kívül cölibátusban kell élniük. Hajnali háromkor kelnek, hogy a napot a templom istenségeinek imádásával kezdjék. Mintegy napi két órát töltenek japázással, amikor is 16-szor végzik elé imafüzérüket, s a 108 szemből álló füzér minden szeménél elvibrálják a Hare Krisna mantrát. A hívek egy sor világi feladatot is betöltenek, számosan a közösségen belül dolgoznak, mások a Krisna-tudatos irodalmat osztják szét (adományokat kérve érte) az utcákon és tereken, s egyre növekvő számban úznek polgári foglalkozásokat. A Hare Krisna mozgalom tehát nem szekta, nem kultusz, nem is új vallási mozgalom, hanem egy ősi vallás megújulási mozgalma, olyasmi mint a katolikus karizmatikus mozgalom.

3. Megérkezés Magyarországra

A vallási vagy spirituális témájú műalkotások iránti erőteljes érdeklődésen¹⁴ kívül számos *sci-fi és jóga klub* jelezte a hetvenes-nyolcvanas években a meglehetősen nagy arányú spirituális érdeklődést, főképpen a képzettebb városi fiatalság körében. Így volt ez a többi szögesdrót mögötti szocialista országban, már ahol egyáltalán lehetséges volt. Jellemző példája a magyarországi puhább diktatúra viszonylagos szellemi szabadságának a következő eset. Egy írószövetségi delegáció tagjaként rendhagyó módon viselkedő tolmáccsal találkoztam a nyolcvanas évek elején Kijevben. Vegetáriánus volt, sőt jógázott is. Kiderült, csakis kizárólag azért tanult meg magyarul a több nyugati nyelven is beszélő fiatal hölgy, hogy hozzájuthasson jóga-könyvekhez, ami számára vágyai netovábbja volt. Elégé jól ismerve a helyzetet, arról nem is akartam faggatni, hogy a hatha-jógán kívül vajon másfajta is érdekelné-e. Akkor még nem gondoltam, hogy másfél évtizeddel később egy Londonból Moszkvába utazó orosz krisnással beszélgetek majd egy budapesti kávéházban egy amerikai vallásszociológus társaságban. A rendszerváltás után keleti származású *spirituális termékek igen tarka hazai piacán* jelennek meg a krisnások is.

Pancajanya dasa¹⁵ a hazai krisnások Number One-ja, az első ideahaza felavatott bhakta¹⁶ a fővárostól nem messze lévő kisváros lakótelepének eléggé rendhagyó lakója, hiszen hajviselete (a mementó-tincs híján kopasz), öltözéke (dhóti), lakásának berendezése (oltárral), illata (füstölők), konyhája (vegetáriánus) és gyerekei védikus neve csupa-csupa egzotikum. Mélyen vallásos katolikus családban nőtt föl kilenc testvérével együtt. A ministráló kisfiú életében fordulatot jelentett a padláson talált, gondosan lezárt ládában *hipnózisról, jógáról, vízkúráról, asztrológiáról* és hasonlókról szóló olvasmányok, apja könyvei. Az Omega és Illés

¹³ Krisna-Tudat Nemzetközi Szervezete

¹⁴ Kamarás István: Fogyasztás? Mentálhigiénés terápia? Újjászületés? ("Vallásos" művek és különböző világnézetű befogadók Magyarországon a hetvenes-nyolcvanas években) = Alföld, 1988. 2.sz.

¹⁵ A krisnássá avatott férfiak neve után álló *dasa* és az avatott nők neve után álló *devi dasi* jelentése „Isten szolgája”

¹⁶ Hívő.

koncertekre járó fiúnak az élelmiszeripari szakközépiskola elvégzése után az Állatkertben sikerül elhelyezkednie. Egy időre beköltözik a farkasok ketrecébe, majd északra készül „élőben kutatni” őket, ezután Afrikába, majd Indiába készül, eközben Deli Károlyhoz *jógaklubjába* jár. Egy napon narancssárga öltözetű, kopaszra nyírt fejű embereket pillantott meg, Svédországból érkező krisnásokat, akiket mint jógázókat csempészték be az országba. Liturgikus táncuk elemi erővel hatott rá. Másodszori ittlétük után emlékezetből elkezd énekelni a Hare Krisna mantrát. Hamarosan levelezni kezd velük. 1976 októberében a Ganz MÁVAG kultúrházban tartott hat órás jóga-fesztiválon a krisnás küldöttség mindössze tíz percet kapott, ám olyan *extatikus táncba és éneklésbe* kezdtek, ami mindenkit magával ragadott. „Ott valami erő és tisztaság sugárzott. Az a néhány szó pedig, a mondandó szívemig jutott, s úgy éreztem, megtaláltam a helyemet, az otthonomat. Hazaérkeztem”, meséli Pancajanya dasa. Egy év múlva az inkognitóban (parókában és nadrágban) érkező lelki tanítómester, az ISKCON egyik vezetője egy fővárosi panelházban harmadmagával felavatja. Praphupada halála után szakadás keletkezik a mozgalomban, néhány vezető híveivel együtt kiválik, köztük 1985-ben a félszáz hazai krisnás is.¹⁷ A hazai krisnások közül mindössze ketten, Pancajanya dasa és felesége maradnak hűségesek az ISKCON-hoz, ők kezdik a harmadiknak hozzájuk csatlakozó, Ausztráliából hazaérkező Lalita-madhava dasával együtt újraszervezni a mozgalmat, amely tíz év alatt ezres nagyságrendűre növekedik. Útjuk nem diadalmenet, hiszen 89-ig déllegalitásban élnek, s a krisnások kisebbség, de eléggé rendszeres zaklatásoknak vannak kitéve. 1988-ban adják be 17 aláírással az egyházbejegyzési kérelmet, a végnapjait élő Állami Egyházügyi Hivatal egyik hivatalnok 600 márkát próbál kicsikarni tőlük. 1991-ben a nyugati országokban működő militáns kultuszellenes mozgalmaktól támogatott Németh Géza vezetésével indul ellenük támadás, 1993-ban pedig - miután több képviselő is destruktív szektának minősíti őket - áldozatai lesznek annak a dicstelen parlamenti határozatnak, mely három másik egyház társaságban tőlük is megvonta az anyagi támogatást. A krisnásokhoz csatlakozó gyermekek önmagukat kárvallottnak érző szüleik kis csoportján kívül ezt a kampányt a történelmi egyházak lelkészeinek és híveinek egy része, számos politikus és országgyűlési képviselő, egy ideig a tömegkommunikációs orgánumok jelentős hányada, valamint a tájékozatlan és a másság tűrésében a demokratikus tréning hiányában nem még hagyományokkal nem igen rendelkező nagyközönség jelentős része is támogatta. Úgy vélem valamennyiükre érvényes az, amit J.G. Melton¹⁸ állapított meg a waco-i davidianus szekta (amely az intoleráns amerikai hatóságok áldozata lett) tragédiájának elemzésekor az amerikaiakkal kapcsolatban: az összeomlott kommunizmus után új ellenségre lett szükség az identitás megőrzéséhez.

1994-től a magyar krisnásokat már nem érik komolyabb támadások. Úgy tűnik, hogy nem vált kárukra a szélviharban való gyökéresztés, hiszen 1997. szeptemberében a vezetőség 280-300 főre becsülte a szerzetestanulók, a szerzetesek és az egyházi személyek számát, amit én is reálisnak érzek. Ők 700-750 főnyi, magam pedig 550-700 fős templomon kívül élő, de a Krisna-mozgalommal szoros, szinte napi kapcsolatban lévő tagsággal számolok. 2000 körül lehetnek a szimpatizánsok és a pártoló tagok, de köztük is találhatók szép számmal (legalább a

¹⁷ Magyar Vaisnavák néven egyesületi formában ők alkotják a hazai krisnások kisebb, „nem hivatalos” ágát.

¹⁸MELTON, J. Gordon: A Fiery Ending. = From the Ashes. Making Sense of Waco. (Ed. J.R. Lewis) Boston, 1994. Rowman and Littlefield Publ. 253-260.l.

harmaduk), akik - Tomka Miklós terminológiáját használva - a „maguk módján Krisnások”.¹⁹

4. Belépés vagy megtérés?

Míg sok szociológus és pszichológus a *személyes problémáikkal és bajaikkal* (elidegenedés, értelem-keresés, depriváció) magyarázza az új vallási mozgalmakba való megtérést, mások *egy alternatív ideológiát és/vagy életmódot felkínáló személyes kapcsolattal*²⁰ Ma még nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a kognitív modell vagy a személyes kapcsolat jelent erősebb vonzást a keresőknek és hiányban szenvedőknek. Prabhupada első híveit - akiknek többsége afféle bohém és művészlélek - korántsem annyira filozófiai érdeklődés, mint inkább az *életstílus* vonzotta. Néhány korai kutatás szerint ez a mozgalom az illúziót veszített, az amerikai értékrendet és életmódot megkérdőjelező és újakkal kísérletező ifjúság, vagyis az *ellenkultúra értelemkereső tagjai* számára olyan „*pszichedelikus utópiát*” jelentett, mely a drog „tisztább” helyettesítője lehetett²¹. A hetvenes évek közepén az ISKCON hanyatlóban volt mint társadalmi mozgalom. Számos ISKCON közösség úgy kezelte a válságot, hogy lazított a közösségi struktúráján és a tagsági kritériumokon, s *beengedte a külvilág hatásait*. Míg szektás megtérés az életmód és az identitás drasztikus megváltoztatását és a világ abszolút és radikális újraértelmezését követeli meg, a kultikus megtérés megengedi a csak részleges szakítást és a világ szimultán többféle elv alapján történő újraértelmezését. A krisnások által felkínált plauzibilitási struktúrát (P. Berger fogalma) Travisano tipikusan szektásnak tartja. A pszichológiai oldalról közelítő L. O. Shinn úgy tapasztalta, hogy csatlakozás az egyszerű frusztráltságtól az erőteljes egzisztenciális elégedetlenségig terjedő *krízis* előzi meg, s ezen kívül még számol a *keleti filozófiák* iránti érdeklődéssel és a *vegetáriánusság* azon fokával, amikor ez teológiai indokolást kap. A *megtérés általában hosszabb út*, akkor is, ha a kívülálló számára hirtelen fordultnak tűnik.²² A továbbiakban tulajdonképpen azt vizsgálom, milyen értelemben jelent megtérést a Krisnásokhoz való csatlakozás.

A magyar krisnások döntő többsége még csak néhány éve Krisna-hívő. Ha J. Richardsonra hallgatunk, gondolhatjuk azt, ezek nagy része *önmagát felfedező úton van*, és most éppen itt állomásozik a krisnásoknál.²³ Kevésbé meglepő, hogy a magtagság háromnegyed része 30 éven aluli, inkább a 40 éven felüliek kb. 15 %-os aránya okozhat meglepetés azoknak, akik afféle ifjúsági vallásnak gondolták. Még inkább meglepő lehet azok számát, akik jogosan úgy gondolták, hogy a Krisna-hívők többsége a keleti kultúrában valamennyire ismerős, ebben a gondolkodásban vagy

¹⁹ Ritka, de nem egyedi eset az olyan házastárs, aki betartja a négy szabályt, több kört japázik, de igazából nem istenhívő.

²⁰ ROCHFORD, Burke Jr.: Recruitment, Strategies, Ideology and Organisation in the Krishna Movement. = Social Problems, 1982. 4.sz. 399-410. p.

²¹ A hetvenes évek végén belépőknek csak 13 %- nem fogyasztott drogot, 5 %-a pedig csak alkoholt, a többiek pedig mindkettőt²¹ (ROCHFORD-85),

²² J. Lofland és R. Stark például hét állomást különböztet meg, amelyeket a krisnásokra is érvényesnek tart: 1) állandó akut feszültségben élés, 2) a megoldások között felmerül a vallási jellegű, 3) önmagát vallási keresőnek definiálás, 4) belépés (fordulópont), 5) érzelmi kötődés egy vagy több megtérthez, 6) a csoporton kívüli kapcsolatok erőteljes csökkenése, 7) intenzív interakció a csoporton belül, amelynek elkötelezett ("csatarendbe álló") képviselője lesz. (LOFLAND - STARK--65)

²³ RICHARDSON, James.T.: Conversion, Brainwashing, and Deprogramming in New Religious Movements. = The Center Magazin. 1982. 2.sz. 18-24. p.

filozófiában valamennyire jártas képzett fiatal, hogy a hívek kb. ötöde szakmunkásképzőt végzett, s nem nagyobb a diplomások és a felső fokon tanulók, aránya. Igaz, a középiskolánál többet nem végeztek negyede-ötöde abbahagyta felsőfokú tanulmányait, és hasonló arányban választották a szerzetestanulóságot, bár minden esélyük megvolt a sikeres felvételig választotta. Ma már a lelki vezetők egyre jobban *szorgalmazzák a megkezdett tanulmányok folytatását és a továbbtanulást*. Mindezek alapján, úgy tűnik, hogy a krisnásokra is többé-kevésbé érvényes lehet az, amit Horváth Zsuzsa Hit Gyülekezete²⁴ tagjairól állapított meg, hogy "leginkább azok közül tudnak toborozni, akik az aktív részvételhez elegendő mennyiségű szabadon beosztható idővel rendelkeznek, és akik *társadalmilag kevésbé integráltak*, azaz átmeneti, illetve marginális helyzetben vannak, így relatíve kevesebben kockázatot jelent számukra egy marginális mozgalomhoz való csatlakozás"²⁵.

A krisnásokhoz csatlakozók 60 %-a nem volt vallásos, aki pedig az volt, az esetek nagyobb részében csak nagyon felszínesen. Ebben a tekintetben nagy az eltérés a magi magyar és a másfél évtizeddel ezelőtti amerikai helyzet között. Akkor és ott a belépők kétharmada volt aktív vallásgyakorló. Ez esetben valamelyest indokoltnak látszik a megtérés helyet a *vallás-váltás* használata, amit néhány szakember javasol.²⁶

A hatvanas évek végén a Krisna-mozgalomba belépő amerikaiak nagy többsége már „mozgásban volt”: kétharmad részük tartozott az ellenkultúra mozgalomhoz, minden másodikkuk részt vett a háború-ellenes mozgalomban, harmadrészük tartozott valamilyen önismereti és pszichológiai orientációjú mozgalomhoz, negyedrészüket valamilyen politikai, ötödrészük pedig vallási mozgalomban vett részt. A hetvenes évek végére felére-harmadára csökkent a politikai és a pacifista mozgalomban résztvevők, s ugyancsak jelentősen ellenkultúra-mozgalomból érkezők aránya, ugyanakkor alaposan megnőtt a személyes és lelki motívumok súlya.²⁷

A krisnásokhoz csatlakozók fele krisnás rendezvényen (nyilvános helyen szervezett programon, templomi programon vagy krisnás fesztiválon), majdnem fele könyvből, harmaduk Krisna-hívőkön keresztül ismerkedett meg a Krisna-hittel. 5-10 %-uk esetében a keleti kultúra, a misztika, a lélekvándorlás, a harci művészetek iránti érdeklődés, a jógázás, az ufológia, a vegetarizmus, és a Diákszigeten a velük való találkozás jelentette a legfőbb külső mozgatót, ami pedig a belső mozgatókat illeti a csalódás, válság és önpusztítás, az alternatív életmód próbálgatása, valamint az általában együtt járó keleti világ iránti érdeklődés, az okkultisztikus-misztikus, a filozófiai érdeklődés és általában a vallási érdeklődés.

A *válság* gyakran kapcsolódik *öngyógyítási kísérletekkel* (alternatív életmóddal való próbálkozással, az okkult világba való meneküléssel), az *alternatív életmód*, vagyis a "máshogyan" gyakorta kapcsolódik össze a "miért" kutatásával. Az európai filozófia a keletivel, a keresztény vallási élmény az okkulttal vagy a keletivel kapcsolódik.

²⁴Magyar eredetű, 15 éve alakult neoprotestáns karizmatikus gyülekezet, amely a magyarországi új vallási mozgalmak közül a legdinamikusabban fejlődő, ma kb. 25 taggal rendelkező.

²⁵HORVÁTH Zsuzsa: A Hit Gyülekezetének szociológiai sajátosságai. = HORVÁTH Zsuzsa: Hitek és Emberek, 1995. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet

²⁶ TRAVISANO, Richard V.: Alternation and conversion as qualitatively different transformations. = Social Psychology Through Symbolic Interaction. (szerk.: G. Stone - H. Fabermann) Waltham, MA, Gimn-Balisdell, 1970. 594-606. p.

²⁷ ROCHFORD: i.m.

Mindegyik típus és altípus mögött számolni *lehet az egzisztenciális feszültséggel és az identitás-kereséssel*. A megtérés történetek három kategóriában helyezhetők el: 1) bizonytalanság--biztonság (a rutinszerű, "unalmas" harmóniától az önpusztításhoz vezető bizonytalanságig), 2) spontaneitás--tudatosság (az esetleges próbálgatástól a tudatos keresésig), 3) életmód--értékrend (az először csak a hogyanra, vagy mindjárt a miértre összpontosítók). Vannak *rövid és hosszabb*, egyenes és cikkcakkos utak (kitérőkkel, megtorpanásokkal és visszaesésekkel). Vannak, akik *felvállalják, és továbbépítik*, vannak, akik *megtágadják és "leváltják"* korábbi énjüket. Vannak, akik előző életüket *előkészületnek*, az út elejének, érték-felhalmozás időszakának tekintik, s vannak, akik *elfecsérelt időnek*, tévelygésnek, a rossz fogságában való senyvedésnek.

Labhate dasat korábban is érdekelt az emberi élet célja, de ezzel is úgy volt mint az egyetemi tanulmányai megkezdésekor a karrierjével: "nem törte össze magát érte, "nem vitte túlzásba". Harmonikusan, az átlagoshoz képest tartalmasan és kellemesen csordogált élete, amelynek legrendhagyóbb eleme talán egy agykontroll-tanfolyam elvégzése lehetett. Unaloműzésből *ezoterikus, misztikus és vallással kapcsolatos könyveket* olvasgatott, köztük krisnás kiadványokat is. Praphupada könyve, *Az önmegvalósítás tudománya* váratlanul megfogta. Nagyon *racionalisnak és logikusnak* találta, s minden kérdésére választ kapott. Elment a budapesti templomba, ott töltött néhány napot, s igen meggyőző volt számára a bhakták hiteles viselkedése, a Hare Krisna mantra éneklése pedig „egy magasabb, lelki ízt” jelentett, ami megerősítette a dolgot.

Vyasadeva dasa, az egyik prédikáló-központ vezetője repülőtishti főiskolás koráig sínen volt, aztán egyszer csak megkérdezte önmagától, hogy "én tényleg ilyen akarok lenni?" És már nem is akarta. Beadtam a papírt, és letöltötte a sorkatonaságot. Leszerelés után nem ment haza, hanem Budapestre, „a lehetőségek világába”. Anyagbeszerzőként szabadidejében arra törekedett, hogy *tartalmas dolgokat találjon*. Beiratkozott a *hittudományi akadémiára*, naponta színházba járt, aztán sportolni kezdett, majd válságos pár hónap után figyelme „*egy belső, mélyebb vizsgálódás felé irányult*”. Erikson, Popper Péter és Real Revolutionary Concerning, az Újraértékelő Támogatás: ezek voltak a soron következő állomások, majd összefut egy krisnással. Hosszasan beszélgettek, de akkor még nem tudta, hogy a materializmust védjem vagy a kereszténységet. Ő pedig azt mondta neki "Egy kicsit önző és beszűkült vagy, sablonjaid alapján látod a világot." Le akarta győzni, de új barátja és hite egyre inkább lenyűgözte, pedig egyszerű ember volt, de ő is és társai is „*impozánsan és bátran felvállalták másságukat*”. És egyszer csak azon kapta magát, hogy velük maradt.

Kunti devi dasi életében sem volt igazából semmi rendkívüli: járta a szórakozóhelyeket, *lázadozott*, dohányozott és egy kicsit csavargott is. Abban a művelődési házban, ahová szórakozni járt futott bele a krisnásokba. Akkoriban egy kis együttesben énekelt, s elsősorban zenéjük és táncuk fogta meg. Ezután kéthetente szervezte ugyanott programokat, arra is eljárt, de alig értett valamit, a zene, a tánc és az étel viszont kellemes volt. Aztán amikor egyik alkalommal egy „sugárzó személyiségű” lelki tanítómester jelent meg, szavai nyomán hirtelen minden összeállt.

Bhakta Zsoltot a művészetén kívül a „a tudomány perifériájára szorult jelenségek vizsgálata, a negyedik dimenzió, meg para-jelenségek” izgatták, de érdekelt a jóga is a vallások is. Az egyik "jóga-könyvről aztán kiderült, hogy krisnás. Élő krisnást először a budai várban látott, a kirakodóvásáron. Ők csábították el egy

programra. Úgy érezte ő is, hogy *Az önmegvalósítás tudománya* róla szól. A filozófia fogta meg leginkább. Aztán elment a templomba, s elkezdett japózni.

Samadhi dasat *ateista* módon nevelték. Középiskolás korában *a zene és a jóga* érdekelte. Az aluljáróban megvett egy *Prabhupada* könyvét, de nem tetszett annyira, mint az ő jóga-könyvei, de azért néha-néha levette a polcra. Már a konzervatóriumba járt, amikor megismerkedett az indiai pengettyűs hangszerekkel. Freudot abbahagyta, de Hamvas Béla műveivel és buddhista könyvekkel párhuzamosan újra elolvasta Prabhupada könyveit. Ekkor már ne ateista, elfogadja, hogy a kereszténység, a zsidóság és a Krisna-tudat is ugyanazt az Istent imádja. Ellátogat a templomba, japózni kezd, s verseket írni. Egy Upanisad című verset is írt, ezet megmutatja a templomban egy lánynak megmutattam a verset, és ahogyan beszélgetni kezdtek, egyre világosabbá vált, hogy Krisna egy személy. Ekkor adja fel a hamvas-hitet, az intellektuális isten-hitet, abbahagyja a zenélést, s beköltözik a templomba.

Bhakta Zsombor az *UFO-któl* és a *természetgyógyásztól* indult el. Már 13 éves korában részt vesz egy krisnás fesztiválon, de akkor még csak a *légköre* fogta meg. UFO-mániáját ismerve édesanyja megveszi számára a *Könnyű utazás más bolygókra* című krisnás könyvet. Nyolcadikos korában kezd krisnás programokra járni, s eljut nyári táborukba is, majd elkezdi japózni. Ma, még úgy érzi, úton van, de már nem tudja másképpen elképzelni életét.

Sacinandana dasa gimnáziumba járt, "különösebb terv nélkül", majd olyan, „iskolán kívüli dolgokkal” kezdett foglalkozni mint a *filozófia*, a *sci-fi*, a *lélekvándorlás*. Már második-harmadikos korában már *vegetariánus*, elvégzi az *agykontrollt*, műveli a *három újj-technikát*, a *jógát ásánákkal és meditációkkal*, de egyik sem elégitette ki. Tagja volt a *Galaktika-körnek*, s amikor egyszer Pestre ment Galaktika-könyvekért, meglátogatta a budapesti templomvezetőt, volt osztálytársát. Hosszasan beszélgettünk, s hamarosan elkezdi japózni. Amikor a Hare Krisna mantrát kipróbáltam, akkor már tudta, megtalálta azt, amit keresett. Azzal felvételiztem Debrecenbe programozó matematikusnak, hogy megpróbálja egyszerre az egyetemet és a Krisna-tudatot, de a kollégiumot túlságosan *szabadosnak* tartja és a félévi vizsgáit már nem tette le.

Az alternatív életmód, a jóga, a keleti kultúra, a misztikus vagy okkult érdeklődés felől *lépésről lépésre* vezet át a Krisna-tudathoz. A megtérés itt is fordulópont, de nem akkora megrázkódtatás, mint az egyhangú rutinvilágból való kilépés. Itt is fontos szerepet játszik a *érzelem*, *személyesség* és a *biztos fogódzót* jelentő válasz hármassága, mint ez előbbi kategóriába tartozók esetében.

Prana devi dasit útja az eddigiektől eléggé eltérő volt. 8 hónapos terhesen hagyta el férje, s ezután minden este ott láttam maga mellett a *halált*. Isten heleyett a halál lépett életébe. Akár meg is halt volna. Elment ugyan éjféle misére, de azt megfullad a tömegben. Külföldről haza költöző testvére megajándékozta egy Bhagavad-gitával meg egy lemezzel. Ezt hallgatta lányával, majd eljutnak egy Krisna-fesztiválra. Mindkettőjüket nagyon megfogta. őt elsősorban a zene, kamasz lányát a filozófia. Elhatározták, megkeresik a krisnásokat, pedig akkor *rémtörténeteket írtak* róluk az újságok. Az utcán találkoztak egy narancssárga ruhás fiúval, aki „teljesen ragyogott és nagyon-nagyon szép látvány volt, mint egy *jelenés*”, tőle tudták meg a címet. A templomban - így érezték - nagyon jó kezekbe kerültek. Az asszony a csodás történetek fogták meg. Többekkel lehetett beszélgetni. Végső soron nem tudja mi fogta meg, de a világért sem menne el.

Bhakta Ottó szülei a legnehezebb kamaszkorában váltak el, ő pedig "bosszúból" elköltözött a barátjához. 14 éves kora óta kábítószerezett. Barátaival

Olaszországba járt koldulni (amit akkor több százan csináltak). Akkor már megismerkedett a Krisna-tudattal, s koldulás közben ,már imádkozott. Az összekoldult pénzen kábítószerrel vettek, a végén már heroint. Hazajött, megpróbálta abbahagyni, de csak nagyon nehezen sikerült. Eleinte kábultan japázott, majd eljárt krisnás barátnőjéhez, és a lelki vezetővel is beszélt. Szolgálni kezdett a templomban, s „tisztulni kezdett a szíve”. A krisnavölgyi templomépítés marasztotta véglett ott.

Bhaktin Bori furulyázni tanult, szavaló versenyekre járt, röplabdázott, mindegyikben sikerei voltak, de édesanyja abbahagyatta vele a sportolást, mert nem jól tanult, de ezután sem ment jobban., sőt 18 éves korában kipróbálta a kábítószerrel, emiatt barátja szakít vele. Az egész kábítószeres társaság elment egy krisnás rendezvényre, többeket, őt is nagyon megfogta a hangulat, főleg az éneklés és Vyasadeva dasa, de a kábítószerrel egyelőre nem tudott szabadulni, csak akkor, amikor egyszer úgy belötte magát, hogy után napokig csak sírni tudott. Felment krisnás barátnőjéhez, aki arra biztatta, mondogassa a Hare Krisna imát, s ajánlja föl az ételt. Ez segített, s most már kezdi sejteni, mi az, hogy Isten.

Bhaktin Etel volt kisdobos, úttörő, őrsvezető, rajparancsnok, aztán cserkész őrsvezető-helyettes, majd versenyszerűen sportolt, miközben a közgazdasági szakközépiskolába járt, de már 15-17 évesen megtapasztalta „a fonákját”, a bulizásokat, a kábítószerrel, annyira, hogy már kezdett *belehülyülni*, olyannyira, hogy már alig, tudott értelmesen beszélni. Most már úgyszólván a megyeszékhely egész középiskolás fiatalsága kábítózik, de akkor ez még „vagány dolog volt”. A legtöbben csak a diszkó előtt, de ők éjjel-nappal. csinálták. Gazdag barátai voltak, s helyette is fizettek. S akkoriban ez egy nagyon vagány dolog volt. Odáig jutott, annyira „megkattant”, hogy már állandóan a félelem és a remegés gyötörte. Aztán az utolsó időkben már úgy jött be, hogy vártad volna tőle az élvezetet, de pont az ellenkező irányba vitt több órán keresztül. A kábítószer mellett megismerte a Krisna-tudatot is, s akkor már tudta, csak az segíthet. Bekerültem egy új baráti körbe, ők hívták egy krisnás programra. Először nem értett semmit, lassan jött rá az ízére. Fontos volt számára, hogy kábítószeres társai közül is többen találtak otthonra a krisnások körében, így aztán megmaradt a baráti köre, csak egészen más tartalommal.

Bhaktin Etel története talán annyiban tér Bhaktin Editétől, hogy ő magasabbról zuhan alá. Rajzversenyt nyer, pszichológiai és filozófiai műveket olvas, filozófiai körbe jár, hosszútávfutó, tornázik és a kung-fu-t is műveli. Eltér egy másik ponton is: "intellektuális bőrfejűekkel" barátkozik, belép a trianoni béke revízióját követelő, Szabó Albert vezette Új Pannonia Pártba. Komolyan történészkedik, majd felülkerekedik benne a pszichológiai érdeklődés, és elhatározza, tanulmányt ír a kábítószerrel fiatalokról, de e helyett maga is kábítószeres lesz. Már előzőleg összeakadt krisnásokkal, s aznap is be volt kábítószerrel, amikor először ment el a templomba. Meghallgatott egy előadást, s teljesen el volt ájulva a gyönyörűségtől. Kapott egy Bhagavad-gitát, egy éjszaka elolvasta, s másnap is elment, harmadnap pedig elkezdett japázni.

A mély válságból indulók számára az *atmoszféra*, az *érzések*, az *élmények*, a *személyes kapcsolatok* és a *közösség* lett a mentőöv. Egy részük, a tizenévesek útja azonban cikkcakkos, *visszaesésekkel*, párhuzamos próbálkozásokkal, s akadtak közöttük, akik végül is elhagyták a japázást, a programok látogatását, s visszamenekültek az extázisba. E kategóriában a cikkcakkos út mellett a *hirtelen megtérés* is eléggé gyakori. Sokan persze azt mondják, hogy az volt kábítószeresen az egyik fajta extázisból a másikba menekülnek, ezt azonban az általunk vizsgált esetek nem látszanak igazolni.

A nyolcvanas évek elején az amerikai krisnások Krisna-hit melletti döntésének

fő okai mozgalom filozófiája (72 %), a hívek irányukban megnyilvánuló szeretete (62 %), Praphupada személye (46 %), az új életstílus, mely értelme adott életének (37 %), részvétel a zenével és énekkel kísért liturgikus táncban (29 %), a mozgalomban megélt biztonságérzet (16 %). (ROCHFORD-85) Nagyon hasonló tartalmú válaszok születtek nálunk is. Itt a *tudás* (a filozófia, a válasz) (49 %), a személyek (40 %), az érzésekre hatás (elsősorban a zene) (31 %), a hívők tisztasága (23 %), a közösség (23 %), a hangulat (13 %), a lelkeség (10 %), a hitelesség (8 %) a sorrend.

5. Világváltás

A "Mennyiben változtatta meg életét a Krisna-tudat?" kérdésre a válaszolók 44 %-a csak azt felelte, hogy "gyökeresen", "teljesen", "nagyon", akik pedig megjelölték az változás irányát is, elsősorban az életmódot (17 %), a biztonságot (13 %), az életcél megtalálását (13 %), az identitás megerősödését (10 %), a lemondást (8 %), a határozottabbá válást (7 %)Ö, a szeretetet (6 %), a közösséget (6 %) és a szélesebb szellemi horizontot (5 %) említik leggyakrabban. A változás három fő iránya tehát *az életmód, a személyiség és a kapcsolat*. A lemondás és az új életcél jelenthet *csupán életmódváltást* (már nem eszik húst, nem dohányzik, cölebsz életet él), de jelentheti már *az életminőség változását* is, amennyiben a lemondott tevékenységek helyére más tevékenységek és értékek lépnek. A frissen megtértek számára inkább *biztonságot és szeretetteljes közösséget* jelent a Krisna-tudat, míg az avatottak számára már inkább egy *begyakorlott életmódot, megváltozó személyiséget és lelkeséget*.

Prana devi dasi - aki a mélypontról lánya segítségével talált a Krisna-tudatra - számára elsősorban a japázás jelenti a változást, és egy sor addigi - a megtérés fényében - visszaminősítet tevékenység elhagyását: Két óra japázás után már *nincs ideje rádióra, tévére*. Tudja, hogy nem szabadna 8 órát aludnia, de ideges és fáradékony. Nem is hiányzik neki, mert azelőtt sem vonzódott igazából semmihez sem, csak kézimunkázott, kötögetett. és szerette a kellemes, melankolikus zenét, de a mostani eszével ezt is csak érzék-kielégítésnek tartja, most már *nincs meg az az íze*. Úgy látja, hogy mindenki a boldogságot keresi, de a többség nem jó módszerekkel, s akkor *illúzióhajhászássá válik*, ennek eredménye pedig az *üresség*. Ahhoz képest, hogy férje által elhagyatottan minden este mellé telepedett a *halál*, Prana devi dasi krisnásként immár élni akar. Kérdés persze, hogy nem egy lassan növekvő űrt tölt-e ki a japázás, hogy fáradtsága nem lelki fáradtság-e, a *biztonságos monotonia* következménye. A kulcsmondat kétségkívül a "ha Krisnához tudom kapcsolni". De tudja-e, s lesz-e mit? Ez az eset, ha nem is tartozik a gyakoribbak közé, nem is egyedi. Bhakta Ödön - ha nem is akart meghalni - szintén halálfélelemmel élt azelőtt. Ez elmúlt, mert már tudja, mit vár, hogy mi lesz vele, hogy barátok között él.

Régen nagyon zavarta, hogy mit mondanak az emberek, most már nem, mert *határozottabb* lett. A templomon és a Bhagavad-gitán kívül semmi fontosat nem talál, sem a tévében, sem másutt. „Kökemény fradista volt, de most már nem érti, minek ugrálnak. Amikor ők táncolnak, az egészen más, abban van értelem. Ebben a vallomásban kétségkívül több a pozitívum - a barátok, a liturgikus tánc - , de a kérdés hasonló: vajon bhakta Ödön határozottsága és biztonságtudata elegendő-e, nem blokkolja-e abban, hogy mégis találjon valami fontosat a templomon és a Bhagavad-gitán kívül, éppen azért, hogy a legfontosabbak kellőképpen be legyenek ágyazva életébe.

A kábítószeresek és a bőrfejűek között is megforduló Bhaktin Etel számára nagy élmény volt, hogy sikerült rendezni életét. Három és fél négy között kel, utána tisztálkodik, majd elmegy a templomba a reggeli szertartásra, utána iskolába. A templomban ebédel, megcsinálja szolgálatát, majd tanul, mert le kell tennie az érettségét. Mégsem a kötelességek kerültek élete centrumába, hanem a Krisna-tudat, abból fakadnak kötelességei, amit szívesen és sikeresen teljesít.

Bhakta Károly, aki balett táncosnak indult, több dimenzióban is érez változást: Úgy véli, *nem csak életmódja, hanem alapvető értékei teljesen megváltoztak.* nem érdekelték más emberek, de a krisnás élet „egy magasabb íz, s az ember óriási kalandokban vesz részt, és sokkal több mindent *megismer a világból.*

Többségük úgy érzi, jelentős mértékben megváltozott személyisége. Elsősorban szeretettel teljesebbek, türelmesebbek és alázatosabbak lettek, másodsorban céltudatosabbak, harmadsorban harmonikusabbak és őszintébbek. *Mások irányában nyitás, határozottság és kiegyensúlyozottság:* ezek a változás fő irányai a megtértek érzései szerint. Eléggé gyökeresen változott érdeklődésük. Kevésbé érdekli őket általában az anyagiak és a boldogulás, aztán az érzék-kielégítés (ez az ő terminusuk), a szórakoztató művészet, a tévézés, egyáltalán a művészet. Jobban érdekli őket, mint előző világukban értelemszerűen a vallás, ezenkívül a lelki és szellemi elmélyülés, a közösség szolgálata, a filozófia, a tudomány. *A vallási-szellemi érdeklődés az avatottakra és a cölebszerekre jellemző inkább.* A házásoknak nem csak idejét, hanem természetesen érdeklődését is jobban leköti családjuk, ami azért nem jelenik meg itt, hiszen többségük megtérésük előtti s családos volt.

A krisnások a keresztény valláshoz képest a Krisna-hitet érthetőbbnek (33 %), tudományosabbnak (29 %) és hitelesebbnek (28 %) tartják. Nagyon izgalmas kérdés, hogy miért tartják ezt a távoli, az európai fogalmakra alig lefordíthat gondolkodást *érthetőbbnek és tudományosabbnak* mind a Krisna-tudatban kezdők, mind a haladók, amikor az európai filozófiában és teológiában otthonosan mozgó, s ugyanakkor a keleti vallásokban sem teljesen járatlan értelmiségieknek is komoly gondot okoz a hinduizmus lefordítása. Az olvasónak természetesen ismét eszébe juthat az a gyakori vád, hogy a Hare Krisna mozgalom Krisna-hite nem autentikus, hanem a valamiféle felhígított leegyszerűsített változat. Többféle magyarázattal számolhatunk. Nyilván azzal is, hogy sokan közülük nem csak a keresztény vallást nem ismerik eléggé, hanem még a vaisnava vallást sem. Számolni kell persze Prabhupada zsenialitásával is, aki képes volt az európai fül számára hallhatóvá tenni a Bhagavad-gita világát. Számolni kell azzal, hogy a fogódzót és választ kereső számára *az érthető részletek megelőlegezik az egészet.* Olvashattuk, hogy többeket a nem metaforikusan, hanem szó szerint értelmezett mesék fogtak meg. Azt sem szabad elfejteni, hogy a *megértés közege,* kontextusa a megtérőt szertetettel körülvevő közösség. Számolni lehet azzal is, hogy az "érthetőbb" inkább a gyakorlatra, mint az elméletre vonatkozik, vagyis *azért érthetőbb vallás, mert gyakorlatiasabb.* Természetesen azzal is kalkulálni lehet, hogy azok számára, akik a káoszból menekültek, kapaszkodtak ki, egy eléggé bonyolult kozmosz is, mert rend, érthetőnek tűnik.

F.J. Daner a következő értékeket sorolja föl mint az isteni tanítómesterek által előírtaktól: kedvesség mindenkihez, tartózkodás a veszekedéstől, ragaszkodás az abszolút igazsághoz, mindenkivel egyenlőség, hiba nélküliség, irgalmasság, szelídség, tisztaság, egyszerűség, jóakaratuság, békesség, teljes ragaszkodás Krisnához, az anyagitól elfordulás, önkontroll, alázatosság, mértékletesség az evésben, barátságosság, csendesség, szakszerűség, könyörületesség, józanság,

tiszteletudás, szilárdság, költőiség, komolyság.²⁸

Az értékrend alaposabb vizsgálatára a Rokeach-féle értékesztet használtam, mely 18 eszköz- és -18 célértéket tartalmaz. A krisnások a következőket érezték leginkább magukénak: felelősségteljesség, béke, belső harmónia, boldogság előítéletektől mentesség, engedelmesség, értelmesség, fegyelmezettség, barátság, legtávolabbinak pedig a következőket: hatékonyság, önérték, önállóság, anyagi jólét, a haza biztonsága, szerelem, társadalmi megbecsülés, kellemes élet. A *szellemi* és *lelki értékek* sokkal előbbre kerülnek, mint az anyagi, érzéki, érzelmi, társadalmi értékekkel. A *személyiség alávettettsége* (vagy ahogy talán ennél pontosabban fogalmazzák meg maguk a krisnások) az *odaadottság* felette áll a személyiség és szabadság értékeinek. Ha nem került volna a leginkább elfogadott értékek közé a bölcsesség, az előítéletektől mentesség, a barátság és a boldogság, és ha nem lenne az érdekes és változatos életnek és az elvégzett munka örömeinek ennyire kiegyensúlyozott a mérlege, joggal felmerülhetett volna a gyanú, hogy az *fegyelmezettséget, engedelmességet és megbízhatóságot* ennyire magasra értékelő krisnások mégis csak valamiféle agymosás áldozatai. Így azonban az előbb felsorolt értékek környezetében e vezető értékek jelentése kissé megváltozik, méghozzá az odaadottság felhangjaival gazdagodnak. Az azért mégis elgondolkodtató, hogy a testi tisztaságot többre becsülik, mint a természeti és művészi szépséget, valamint az is, hogy nem csak a meghitt testi és lelki kapcsolatot jelentő szerelem, hanem a *ragaszkodást és gyöngédséget jelentő szeretet is elutasításra kerül.*

Keresztény és krisnás szerzetesek értékrendjét összevetve meg lehet állapítani a hasonlóságot is, például a béke, a belső harmónia, a barátság, a felelősség, a megbocsátás a segítőkészség és a szavahihetőség elfogadásában, valamint az anyagi jólét és a kellemes élet elutasításában, ám mégis két meglehetősen eltérő értékvilág rajzolódik ki. Kétségtől a keresztény klerikusoké hasonlít jobban a hazai átlagos értékrendhez. A legnagyobb eltérés az *önállóság--engedelmesség* és a *nyitottság--zárttság* dimenziókban van. Míg az értelmesség és a logikuság a krisnások, a bölcsesség a keresztények, ápoltság és az udvariasság krisnások, a szépség keresztények, a törekvés a krisnások, a bátorság és az alkotás a keresztények, a megelégedettséget jelentő boldogság a krisnások, a gyöngédség a keresztények jellemző értéke. A krisnás szerzetesek értékrendje *aszketikusabb, megállapodottabb, befelé fordulóbb, merevebb, és racionálisabb*, a keresztényeké nyitottabb, spirituálisabb, dinamikusabb és kreatívabb. A keresztények értékrendje több vonatkozásban áll közelebb áll a hazai és az európai értékrendhez, bár vannak olyan értékek (udvariasság, törekvés, értelmesség, logikusság) amelyben inkább a krisnások.

A hit síkján történőn kívül talán e téren történt legnagyobb változás világukban. Egyesek abba hagyták a tanulást és munkába kezdtek, mások fordítva, ismét mások Krisna-hívőként egészen másfajta munkát. Vannak, akik fizikai helyett szellemi munkát végeznek, és vannak, akik fordítva. Többen bérmunka helyett - ahogy ő mondják - *szolgálnak*, s vannak, akik *koldulnak*. Azok, akik *munka-fajta váltottak* van, aki bolti eladóból szakács, szobafestőből tehenész, kereskedőből gyermekgondozó, számítógépesből gazdasági vezető, egyetemistából állatgondozó, főiskolából pénztáros, vegyészből pedagógus lett.

Komoly problémákat okozhat még, hogy még mindig az *adománygyűjtés* - így is nevezik: *koldulás* - stratégiai ága a krisnás gazdaságnak, pedig ez a tevékenység nem csak a kívülállók részéről kritizált, hanem a hívők egy része is kényelmetlenül

²⁸ DANER, Francine: The American Children of Krishna. New York, Holt, Rinehart, 1976. 118 p.

érzi magát ebben a szerepben, annak ellenére, hogy az utcai könyvosztásnak (az előállítási árával nagyjából azonos adomány fejében „odaajándékozott” könyvek terjesztésének) nem csak a pénzszerzés a célja, hanem a *kapcsolatteremtés, a misszió*

Prabhupada gyakran szólította nőtanítványait is prabhunak (mester), jelezve, hogy a lelki életben férfiak és nők egyenlők.²⁹ Ugyanakkor Prabhupada azt is hangsúlyozta, hogy anyagi téren a nőknek felelősségteljes férfiakon kell függeniük. Bhaktarupa Swami is a guru szerepet a férjnek, a feleségnek meg a gopit szánta. A hetvenes évek elején J.S. Judah úgy látja, hogy a guru státusa és szerepe fenyegetheti a mozgalom jövőjét.³⁰ Mások úgy vélték, hogy a az ISKCON-ban a nőket gyerekszamba veszik. Judah azt is megjegyzi, hogy itt minden hívő *feminin attitűddel* rendelkezik, hisz mindenki alárendelt és szolga. Mintha ezt alátámasztaná a következő mondat, mely hazai krisnások lapjában Társulás és szex című cikkben³¹ olvasható: "A bhakták sohasem fogadnak el gyereket a lelki tanítómesterük bejegyzése nélkül" K. Knott a kilencvenes évek elején úgy látja, hogy a Krisna-hívő nők többsége egyelőre elfogadja, hogy szerepük elsősorban férjük szolgálata, sőt még azt is, hogy szépségük veszély mind a férfiak szellemi fejlődésére, mind a családra nézve. Kérdés, kérdezi K. Knott, akarnak-e a hívek a védikus filozófiai alapján élni egy új társadalmi kontextusban: a férfit szolgálva, aki megóvjá őket.³² A Krisna-mozgalomban 70-es évek elején a krisnás nők még számos korlátozásnak voltak kitéve. Igaz, hasonlót tapasztalhattak az Egyesült Államokban élő nők a "világi társadalomban" is, ahol a házasságok fele válással végződik. A Krisna-hit pedig sikeresebb házasságokat ígért. Prabhupada elsősorban védikus-tradicionális női feladatokat ajánlott, de nem akadályozta a nőket abban, hogy más szerepeket is kipróbálhassanak. A 80-as évek végén azonban a krisnás nők hangja erősödött, s mindkét nem kezdte felismerni, hogy veszélyes a nőket másodosztályú státusban. Míg a Prabhupada halála óta háromszorosra nőtt vezetői testületnek továbbra is csak egyetlen nő tagja van, addig egyes nemzeti vezetői testületekben már jelentős arányban kapnak helyet nők. Németországban 11 templom-elnök nő, s ott a nemzeti vezetés egyharmadát is nők alkotják (KNOTT--95), Magyarországon is hasonló a helyzet.

F.J. Daner már a hetvenes évek közepén jelezte, hogy e csomó probléma vetődik föl a krisnás házasságokban, különösen akkor ha a házaspár egyik tagja nem Krisna-hívő, de akkor is, amikor mindketten krisnások, mert igen nehéz eleget tenni egyszerre a házas emberrel és a házas-szeretettel szemben támasztott követelményektől. Magyarországon a szex-szerelem-házasság témakörben, valamint a férfi--nő kapcsolatot illetően még eléggé *képlékeny, átmeneti állapotot* találtunk. Ennek persze egyik oka az, hogy a hazai Krisna-hívők javarésze kiforratlan személyiségű fiatalember. Ugyanakkor éppen kutatásunk időszakában (1995-1997) erősödött a házassági tendencia. Egyre gyakrabban hallható, hogy az előírásokat betartó házaspárokat szeretestanulónak kell tekinteni, sőt olykor még az is elhangzik, hogy a Krisna-tudatos családban élés hasonló lemondást jelent mint a legtökéletesebb, a lemondott életrend. Hazánkban még eléggé kevés a védikus

²⁹ Mi ezt Magyarországon eléggé ritkán tapasztaltuk. Ezzel szemben prabhunak nevezte férjét nem egy védikus házasságban élő feleség.

³⁰ JUDAH, J. Stillson: Hare Krishna and the Cunterculture. Nem York, John Wiley, 1974. 301 p.

³¹ Nama Hatta Magazin, 1994. 3. sz. 9. p.

³² KNOTT, Kim: The Debate about Women in the Hare Krishna Movement. = ISKCON Communications Journal, 1995. 2. sz. 33-49. p.

házasság, s ezek is még csak történetük az elején tartanak, tehát e téren eléggé kevés a tapasztalat, a példa. Ami bizonyos: a házasságon belüli szexuális- és szeretet-kapcsolat tekintetében egyfelől a bhakták jelentős része *tájékozatlan*, másfelől eléggé eltérő attitűdök és vélemények regisztrálhatók. Úgy tűnik, a Krisna-hívők körében a házastársi szeretet egyrészt megfosztódik titokzatos és transzcendens jellegétől, s nagyon is *pragmatikusan* kezelődik, másrészt másfelől *túlontúl is filozófiai síkon* tárgyalódik. A párválasztás és a házasságra való felkészülés gyakorlata is eléggé változatos képet mutat. Az egyik véglet, amikor a fiatalok *a gurutól várják a kezdeményezést*, a párválasztási és házassági forgatókönyv kidolgozását és lediktálását, a másik pedig az, amikor a fiatalok maguk döntenek, s *csak szentesítik* döntésüket lelki tanítómesterükkel. Noha a klasszikus védikus elvek szerint a feleségnek férjéhez kell vonzódnia, Prabhupada és tanítványai mégis azt tanácsolják a bhaktáknak, hogy mindketten leginkább Krisnához ragaszkodjanak. Ehhez hasonló gondolat a mai keresztény tanításban is felbukkan, csak hogy a nagy különbség az, hogy az Istenre irányultság ott a személyes szeretet, a szerelem és az értéknek tekintett szexualitás kontextusában érvényesül, és a férfi és a nő közötti vonzódás kozmikus elv, nem az anyagi lét alapelve, mint a Krisna-tudatban. "Ha egy férfi vonzódni kezd egy nő anyagi tulajdonságaihoz ez megfosztja őt a lelki fejlődés lehetőségeitől. Az anyagi életben a nő egy ál-szeretetteljes atmoszférát teremt, ami foglyul ejti a férfit. Egy nő ugyanúgy veszélybe kerül, ha a férfi anyagi tulajdonságainak befolyása alá kerül". Ezek a szentenciák a "happy in this life, happy in next life" című könyvből kerültek át a Nama Hatta Magazinban olvasható írásba.³³

A politikával együtt a közéletől is távol tartják maguktól a krisnások, de korántsem egyformán. A politikai iránt érdeklődő krisnás kisebbség *elsősorban a liberális pártokkal* rokonszenveznek., néhányan a zöldekkel a szocialistákkal. Ami a krisnások liberális irányában tanúsított szimpátiáját és a nemzeti és keresztény pártokkal szembeni ellenszenvét illeti, természetesen gondolhatunk az Amerikában született Hare Krisna mozgalom *kozmpolita* jellegére is, de még inkább arra, hogy a krisnásokat hazánkban nemrégiben még az úgynevezett nemzeti és keresztény pártok politikusai erőteljesen támadták, s közülük néhányan destruktívnak bélyegezték őket.

Nehéz megjósolni, hogy az európai kultúra és tudomány nagy fokú mellőzése, amit a hazai Krisna-hívőknél tapasztaltunk, milyen nyomokat hagy identitásuk alakulásában. Azok a kijelentések, melyek szerint „a védikus tudományban minden benne van”, „nekünk a védikus művészet teljesen elegendő” ma még sok krisnás esetében jól érezhetően pusztán deklaráció és „leckefelmondások”. Sem tudásuk, sem élményük nincs és nem is lehet egy-két év elteltével elegendő az autentikus védikus művészetből és tudásból. A Krisna-hívők az az európai világi kultúrát, vagyis az európaiak számára egyetemes kultúrát a védikushoz képest partikulárisnak tartják. Egy részük ezért mellőzhetőnek ítéli, másik részük a védikus kultúrába integrálhatóknak. Az Országos Tanács elnöke és irodalmár felesége, egy beszélgetésünk alkalmával kijelentette, hogy a *Krisna-mozgalom jövője az európai és a hazai kultúrával való harmonikus kapcsolaton áll vagy bukik*.

6. Merre repül a főnix-madár?

³³ Krisnás lektoraim úgy vélik, hogy „A lényeg az, hogy mindkét fél az anyagi helyett a lelki kapcsolatot helyezze előtérbe. Természetesen nem baj, ha a krisnás férj és a feleség tetszik egymásnak, de mivel a lelkiség a ráncok mögött is megmarad, gyermekeinek hosszú távon is tudnak szilárd, szeretetteljes családi közeget teremteni.”

Fazekas István a Krisna-tudat európai és hazai megjelenését az erősödő fundamentalizmus jelének tekinti, ennek legfőbb okait egyfelől az általános értékválságban és a modern társadalmak elmagányosodásában (mint társadalmi okokban), másfelől a „sérülékeny ember társadalomkritikájában” és „a homo religiosus metafizikai-istenkereső ösztönében” (mint társaslélektani okokban) látja. Az ő értelmezésében az „új” egyet jelent a régi, kipróbált, ősi úttal.³⁴ Kérdés, hogy a vallási piacon kínált sokféle fundamentum közül, miért éppen ezt választják, akik választják, és miért nem, akik mást választanak, vagy mégsem ezt választják.

Amikor M. Weber megkülönbözteti a világot elutasító és a világba beilleszkedő aszkézist, megállapítja, hogy a világ elől menekülő misztikus kontempláció tipikus példája az indiai üdvmetodika, s a világon belül cselekedni akaró aszkézis a kálvinizmus. Míg nyugaton a misztikus vallásosság átcsap az aszketikus erénybe, s a kontempláció ne akadályozza meg, hogy túlsúlyban maradjon a cselekvés, a keleti kontemplatív misztikus nem eszköze, hanem gyűjtődénye Istennek, aki kerüli a racionális cselekvést. Ha pedig kontemplatív misztikusként akar beilleszkedni a világba, számára a világon belüli cselekvés kísértés, amellyel szemben meg kell őrizni kegyelmi állapotát, s a cselekvését minimálisra csökkenteni. A Krisna tudat *valahol a világba beilleszkedő és a világot elutasító aszkézis, a kelti kontempláció és a világ megváltoztatásért isten eszközeként munkálkodó nyugati aszkézis határán foglal helyet, s mindkettő vonásaival jellemezhető.* A cselekvő-tevékenykedő, könyvet-osztó prédikáló krisnások üdvmetodikája sokban emlékeztetnek a *megváltást hirdető nyugati aszkézisre.*³⁵ Jól látta F.J. Daner már 1976-ban, hogy a peremhelyzetűeket befogadó Krisna-tudat *szubkultúraként is segíti a társadalomban való visszailleszkedést.* Joggal nevezi a Krisna-mozgalmat az „ellenkultúra ellenkultúrájának”. Kérdés, melyik irányban mozdul a jövőben. A nagyvárosokból a Krisna-völgybe való „kivonulás”, még nem jelenti a misztikus-kontemplatív irányba való elmozdulást, hiszen a hasonló kommunában élő hutterek is viselik a *világba beilleszkedő protestáns jellegű aszkézis* jellegzetes vonásait. Kérdés, hogy a káosztól megmentő *menedék*, a guru *biztonságot jelentő vezérlése* hány hívőt szoktat le a kalandról, a kreativitásról, a kérdezésről, a kockázat vállalásról és a kockáztató bizalomról, a külső és belső szabadságról.

Sharma is úgy látja a Krisna-mozgalmat, mint a hasonló élményű, templom-kommunákban együtt élő *szekta-szerű csoportokból egyházzá intézményesülő, a társadalom felé nyitó* vallást.³⁶ A szélesedő horizontú és a világba beilleszkedő vallás nem jelenti a világgal való kiegyezés, nem jelenti a fundamentalizmus feladását, nem jelenti a világ alapjában véve „karmi” és „maya” minősítését. Eredményezheti azonban, és ez a folyamat már hazánkban is nyilvánvaló, hogy a hívő és az egyháztag fogalma kitér, egyre nő a kongregációs tagság és a „bejáró” krisnások aránya. Kulcsfontosságú kérdés, hogy *lehet-e majd a jövőben lazább kötelékben is egyenjogú krisnáknak lenni.* Ez esetben eléggé sokan csatlakoznának, s eléggé sokan térnének vissza a kilépettek közül.

Hazánkban az egyértelmű intézményesülés mellett ellentétes folyamatok is beindultak: nem templomi *kisközösségek* (a sejtek) létrehozásával. Kérdés, hogy

³⁴ FAZEKAS István: *Aham brahmasmi - lélek vagyok.* Tanulmány a Hare Krisna vallásról. Szakdolgozat. Debrecen, 1997. (kézirat)

³⁵ (Az misztikus kontemplációt inkább dionüszoszi extatikus ének és tánc, meg a bizonyos értelemben mágikus jellegű istenszobor etetés-öltöztetés helyettesíti.)

³⁶ SHARMA, Arwind: *New Hindu religious movements in India. = New Religious Movement and rapid Social Change.* (Szerk.: J.A. Beckford) London, Sage Publications, 1986. 220-239. p.

mennyire marad meg az intézményesüléssel a különböző templomok és aŒramok sok hívő számára rendkívül vonzó *bensőséges légköre és egyéni arculata*, hogy a sejtek mennyiben válnak a *családias közössége élet és az alulról való kezdeményezés* bázisaivá vagy a fölülről irányított szervezet *végrehajtó osztagaivá*. Hogy valóban intézményes egyházzá válik-e, válhat-e az Krisna-mozgalom, az ma még a szakemberek körében vita tárgya. Th. Robbins úgy látja, hogy a stabil intézményesség irányában való fejlődés kulcsa a társadalommal való együttélés modus vivendijének kialakítása.

A „merre tovább?” természetesen minden megtért és látszólag célba ért Krisna-hívőre vonatkozik. Feltehető a kérdés, mi lesz azokkal, akiknél a megtérés nem járt paradigma-váltással, csak helyettesítéssel, akiknek nem identitása változott, csak szerepei? Többségyes a kettős identitásúak jövője is, akik ugyanúgy szeretnének a krisnás egyházhoz, mint családjukhoz, a bhakták közösségéhez, mint szerelmükhöz, Indiához, mint Európához tartozni.

Sok múlik a *kommunikációs formák* alakulásán. Az krisnások elfogadására utaló adatok alapján ma még korántsem zavartalan a kommunikáció az utca emberével, a más vallások és a tudomány képviselőivel. El kell gondolkodniuk a hazai krisnásoknak azon, hogy *a kritikus felhangoktól sem mentes eszmecsere* legalább annyira építheti a tudomány és a egyházak képviselőivel való kapcsolatot, mint a barátságos egymásra mosolygás. Kulcskérdés a jövőt illetően *a krisnás értelmiség* helyzete és minősége. Kérdés, hogy majd szolgáló szakemberekre lesz-e inkább szüksége a krisnás egyháznak, vagy inkább a nyilvánvaló korlátok között is szuverén gondolkodású, állandóan kritikát gyakorló, a szent írásokat is újra értelmezni akaró, a fundamentalizmus ellen fellépő értelmiségre. Elkerülhetetlennek látszik, hogy a védikus kultúra értelmisége itt, Európában, Magyarországon egyben az európai kultúra értelmiségije is legyen, már amennyiben tudós szerepében is óhajt misszionálni, márpedig, úgy tűnik, nagyon is óhajtának.

Alapvető kérdés, amit Sharma is fölvet, hogy *milyen mértékű kompromisszum alakul ki a vaisnava és a nyugati narratíva között*, hogy mennyire veszik komolyan Gandhi figyelmeztetését, mely szerint „jó dolog a tradíció vizében úszni, de elmerülni benne öngyilkosság” H. Cox-szal lehet egyetértenünk, aki szerint „a szent iratokat újra kell értelmezni az interpretációval járó veszélyek ellenére is, mert veszélyesebb nem értelmezni, azaz magyarázni és adaptálni más történeti--kulturális kontextushoz.”³⁷ Ehhez viszont olyan krisnás értelmiség szükséges, amely képes a párbeszédben, az együttműködésre a nem Krisna-hívő értelmiséggel. Nem is egyszerűen csak értelmiségre, hanem egy olyan, az európaiakhoz valamelyest hasonló kánonra lenne szükségre ennek az intézményesülő mozgalomnak amelyben - mint Szegedy-Maszák Mihály írja - „az egymással szembenálló értékrendek harca érvényesül. A túlzott egység, a kizárólagosság vidékiességet eredményezhet.”³⁸ Úgy tűnik, mintha még az ilyesfajta gondolatok sem lennének teljesen idegenek egyes krisnás értelmiségiektől. „Továbbra is meg kell birkózni filozófiai kérdésekkel. A töredék szervezetek Praphupada tanításának eltérő értelmezéseit kínálják. „Nincs még kialakult elképzelés arról, hogyan kezeljük az eltérő véleményeket és értelmezéseket”, írja Tamal Krishna Goswami (TAMÝL—97) A krisnás értelmiség minőségének alakulása komoly kihatással lehet a hitélet alakulására. Ma még a szent szövegeket a magyar Krisna-hívők hívők nagy része inkább kész receptnek tekinti, mint az Istenről való elmélkedés eszközének.

³⁷

³⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: A bizony(talan)ság ábrándja. = Szó — művészet — társadalom (szerk.: Lőrincz Judit). Bp. Múzsák, 993. 59-76. p.

Végül a kérdések kérdése az *inkulturáció*, a Krisna-mozgalomnak az európai és a magyar kultúrával, való „belsőleges” viszony kialakításának képessége vagy lehetetlensége. A védikus kultúrához közel álló ősmagyarságra hivatkozni ugyanolyan kétes értékű kaland mint az ufológiával érvelni a védikus kultúra mellett. A domináns kultúrától való radikális elidegenedés - ha voltak is ilyen jelek, elsősorban az őskereszténység idejében - meglehetősen idegen a keresztény gondolkodástól. A kereszténység történetében egyre inkább az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy Krisztus a kultúrában és a kultúrán keresztül működik. Ezzel szemben a Krisna-mozgalom ma még inkább a nyugati kultúra ellenes pólus felé hajlik, állapítja meg Th. Robbins, majd így folytatja: „De ez változhat, hiszen ha Krisna díszhintót hajthat, miért ne vezethetne teherautót, s énekelhetne country dalokat. A jelenlegi beállítódás alapján a Krisna-hit nem afféle civil-vallás, az amerikai kultúra pedig intoleráns az intolerancia iránt.” Hozzátehetjük, a ez nem csak amerikai, hanem magyar sajátosság is. Th Robbins az ISKCON-t a relativizmus és az abszolutizmus érdekes keverékének látja, s úgy véli, nem táplálhatunk vérmes reményeket a gyors és sikeres kulturális alkalmazkodásban, amikor a nyugati erkölcsi törvényeket egyszerűen mayanak (félrevezető illúzióknak) tekintik, s megengedik az őket körülvevő kultúrától elszigetelő excentrikusságot. D. F. Gordon az kizárólagosság enyhülésének és a kulturális alkalmazkodás jeleit tapasztalva - némiképpen meglepő fordulattal - azt a kérdést teszi föl. Hogy mi maradnak a Krisna-vallásból, ha megszűnne kultúránkkal szembeni intoleranciájuk, s Chestertont idézi, aki szerint a tolerancia azoknak a erénye, akik nem hisznek semmiben.³⁹

³⁹ GORDON, David F.: Psychiatry and Krishna Consciousness. = Krishna Consciousness in West. (Szerk.: D. C. Bromley - I.D. Shinn) Toronto, Bucknell University Press. 1989.